

Valentin Putanec
Mesnička 5
HR-10000 Zagreb

DVA OSNOVNA PARALELNA SMJERA U POVIJESNOM RAZVOJU HRVATSKE LEKSIKOGRAFIJE: TOTALNA I PARCIJALNA LEKSIKOGRAFIJA

U disertaciji *Francuska leksikografija* (1952) autor je morao skovati termin »aneksna leksikografija« za djela koja nisu samostalno izdavana, odnosno koja su "priklopljena" nekom drugom djelu. Kada su se takva djela, s namjenom praktične prirode, javila i kao samostalno izdavana djela, autor je prisiljen svoju dosada upotrebljavanu terminologiju mijenjati, tako da i aneksna i neaneksna djela praktične prirode označi kao parcijalnu leksikografiju, dok ostalu imenuje totalnom. Autor obrazlaže svoju terminologiju.

1. U uvodu ove rasprave potrebno je rasvijetliti neke osnovne pojmove koje srećemo kad govorimo o leksikografiji.

a. Leksikografija polazi od činjenice da svaka lingvistika kao bazu proučavanja ima komunikaciju, s elementima sadržaja i oblika, semantema, upravo fonosema. Stoga je disciplina koju zovemo leksikografija znanstveni postupak kojim se statistički utvrđuju nađeni fonosemi u nekoj komunikaciji. Radi se dakle o statistici identificiranja fonosemnih elemenata u obavijesti.

b. U komunikaciji, upravo »u komunikacijskom lancu«, postoji i pred-sintaksni, predlogicizirani element, u sinkroniji parasintaksni element, u obliku klika (= glas-refleks), uzvika te vokativa koji je upravo morfologizirani uzvik. Ovi parasintaksni elementi su sastavni dio komunikacije i pripadaju najarhaičnijem emotivnom sustavu obavijesti. Drugim riječima, u obavijesti postoje dva sustavna elementa, jedan je predlogičan i emotivan, u sinkroniji parasintaksan, drugi logički organiziran, sintaksno organiziran element komunikacije (glavni su mu dijelovi: subjekt, predikat, objekt).

c. Između komunikacije i leksikografskog postupka bitna je razlika. U komunikaciji se javlja etimizacija kao psihička pojava identifikacije pojedinih elemenata čujno slanih ili primanih od koderi i dekoderi. U leksikografiji se

pak radi o znanstvenom postupku odabiranja i određivanja fonosema u obavijesti koja se analizira.

d. Neki autori vole isticati da se komunikacija (obavijest) može javiti kao govorna i pisana pojava. Kao pojava, to je činjenica. Ipak treba istaći da se komunikacija kao proizvod svijesti realizira samo kao govor i slušanje. Pisani tekst, prema tome, predstavlja samo transpoziciju te i takve govorne i slušane obavijesti u materiju, s pomoću znakova. Oznakovljenje komunikacije u materiji nije bitno za leksikografski postupak, premda se doduše uglavnom obavlja na osnovi pisana teksta. O oznakovljenju u definiciji komunikacije nije potrebno govoriti.

e. Za razliku od leksikografskog postupka, od leksikografije koja je neke vrsti mehanička statistika fonosemničkih jedinica u tekstu, njezina paralelna disciplina leksikologija proučava postanak i povijesni razvoj te semantiku i morfologiju fonosemne jedinice, utvrđene u leksikografskom postupku. Ona graniči s gotovo sinonimnom lingvističkom disciplinom koju poznamo pod terminom etimologija.

f. Sekundarno leksikografija znači i samo pisanje rječnika (pisac je rječnika leksikograf), a i ukupnost rječničke literature koja postoji na području nekoga jezičnog sistema.

2. Ovako definirana leksikografija i leksikografski postupak započinje za pojedini jezik od glosa i glosarija do sastavljanja zbirke riječi, rukopisnih iz vremena prije pojave tiskarstva, tiskanih od 15. st. pa dalje, rukopisnih također i iz vremena tiskane knjige kao paralelnog nastojanja leksikografa da bilježe i obrađuju fond nekoga jezika. Kao posebna vrsta leksikografije javlja se i aneksna leksikografija, koja je dodavana uz razne tekstove, većinom uz gramatičke priručnike, i gotovo uvijek s praktičnom namjenom. Za povijest leksika nekoga jezika i ta aneksna leksikografija može imati veliku vrijednost, naročito za datiranje nastanka nekog neologizma, a s time u vezi i za samu kulturnu i civilizacijsku povijest nekog naroda općenito. U povijesti francuske leksikografije u nas (cf. V. Putanec, *Francuska leksikografija*, Zagreb 1952) ja sam takvu dodanu leksikografiju nazvao "aneksna leksikografija". Kao termin označavao je sve one male priklopljene rječničiće koji su bili dodavani kao manje važan tekst, ali uvijek s praktičnom namjenom, a koji sam bio prisiljen spominjati u razvoju navedene leksikografije u nas. Problem koji tretiram u ovoj raspravi pojavio se za mene onda kada smo uz dotadašnji prvi tiskani hrvatski rječnik, Vrančićev peterojezični lat.-tal.-njem.-hrv.-mađ. rječnik iz 1595., unosili novi rječnik iz 1527., tzv. »Talijansko-hrvatski i hrvatsko-talijanski rječnik Petra Lupisa Valentiana«, tiskanog u Ankoni 1527.*

* Ime autora *Petar Lupis Valentiano* zadržavamo bez obzira što je Sergio Bonazza (cf. »A proposito della stampa anconitana »Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonesca...« di Pietro Lupis«, zbornik *Marche e Dalmazia tra umanesimo e ba-*

Tako smo tada morali tumačiti kako je Vrančićev rječnik »prvi naš oveći objavljeni rječnik« (cf. *Priručnik za proučavanje povijesti leksikografije*, Zagreb 1992, str. 7) dok smo za Valentijanovo djelo morali ipak reći da je to »prvi naš tiskani rječnik«. S jedne strane nismo željeli oduzeti zasluženo prvenstvo Faustu Vrančiću a s druge strane smo morali kazati da je tiskana leksikografija u Hrvata postojala i prije njega.

3. Ovaj logički čvor pokušat ćemo riješiti u ovoj raspravi. Valentijanov je rječnik praktičan priručnik za »osnovni leksik i razgovorne modele«, namijenjen Talijanu koji želi naučiti neki osnovni oblik hrvatskog jezika, odnosno Hrvatima koji želi znati osnovni leksik talijanskoga jezika (cf. *Filologija* 9, 1979, str. 110). Ovaj priručnik po tipu točno odgovara sličnim zapadnoeuropskim priručnicima "Sprachführer-ima", "jezičnim vodičima" koji se u njemačkom javljaju pod nazivom "utilissimus vocabulista" od godine 1477. (cf. H. J. Niederehe, *Romanische u. slavische Sprachen in polyglotten Sprachführern u. Lexika des 16. Jahrhunderts*, Natalitia J. Schröpfer, München 1991, zatim: V. Putanec, *Priručnik*, o.c., str. 6, i *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* br. 22) a javljaju se čak i prije pojave rječnika koji nisu samo praktične namjene (*Calepinus* se javlja tek 1502!). Zbog toga što je ankonitanski priručnik praktičan i kao takav potreban ljudima u saobraćaju na putovanjima, možemo zamisliti da je u toku 16. st. i više puta izdavan jer ga u 17., 18. te čak u 19. st. (kroz tri stoljeća!) slijedi sličan *Zvanik talijansko-hrvatski*, objavljan 1655, 1704, 1737 i 1804. Ovaj je »Zvanik« objavljan u Veneciji jednako kao što su tu objavljavani i njemački "Sprachführer-i". Objavljan je pak kao potreban konverzacijski priručnik namijenjen putniku trgovcu za putovanje od Venecije preko Trenta u razne gradove njemačkog govornog područja (Innsbruck, Bolzano, Beč, Bazel, München, Nürnberg) (cf. V. Putanec, *Zvanik tal.-hrv.*, *Rasprave Zavoda za jezik* 4–5, 1979, 41–60, te isti, Sadašnje stanje proučavanja rječnika »Zvanik tal.-hrv.«, zbornik *Leksikografija i leksikologija*, Sarajevo 1988). Zajedničko ima ovaj »Zvanik« s njemačkim "Sprachführer-ima" osim toga što su jedni i drugi objavljavani u Veneciji, i to što u latinskom nazivu jedni imaju termin *vocabulista* koji drugi (hrvatski termin) kalkiraju kao *zvanik* (maskulinum prema *-ista*).

4. Oba izdanja, i »Opera nuova« i »Zvanik«, upravo su priručnici za osnovni konverzacijski odnos između znalaca dvaju jezika. Dakle, radi se upravo o "praktičnoj" leksikografiji, koja se sastoji uglavnom od popisa osnovnog leksika koji može biti razvrstan u apsolutnu abecedu ili u grupe u vezi sa značenjem riječi, te eventualno od modela za konverzaciju, čak od modela za

rocco, Atti del convegno, Ancona 1993) iznio mišljenje da je P. Lupis samo pretiskao neko starije djelo nekog drugog autora. Prisutnost P. Lupisa u Ankoni dokumentirana je baš u tim godinama (dokumenat iz 1516. donosi i S. Bonazza, *ib.*, str. 141, nota 7). Moja jezična analiza također potvrđuje da se radi prvenstveno o trgovačkim vezama između Ankone i Senja (cf. *Filologija* 9, 1979).

sastavljanja pisma. Obrnuto, kod Vrančića (1595), Mikalje (1651), Ardelija Della Belle (1728, 1785), Belostenca (1740), Jambrešića (1742), čak i kod Ivekovića (1901) i svih nas drugih koji pišemo rječnike, fond ulaznog leksika sastavljan je u nekom smislu na osnovi apsolutnog sastava, u abecednom redu ili po grupnom rasporedu, ne gledajući na obradbu i priredbu fonda s praktičnog stajališta. No ova prva “praktična” leksikografija javlja se u nas i u obliku konverzacijskog priručnika, tiskanog samostalno, i u obliku aneksne leksikografije dodavane kao prilog u raznim gramatikama, latinskim, njemačkim, hrvatskim (mali popis ove aneksne leksikografije iz 18. st. navodim prema »Priručniku«, str.11: Ljubušak [1713, 1742, 1781], Babić [1712, 1745], Tadijanović [1761, 1766], Reljković [1767, 1772, 1789], Lanosović [1776, 1778, 1789, 1795], hrvatski Alvarez [1726, 1750, 1763, 1788], Kornig [1795, 1810], tu idu i Sentmartonji [1783], Vitković [rukopis, 1773]), koje su u nas objavljivane a sadržavale su veliki hrvatski jezični materijal. Ovdje vidimo da se sa stajališta “praktičnosti” tu sastaju djela tiskana samostalno i djela dodavana uz neki osnovni tekst, djela koja smo označivali kao “aneksna” leksikografija. Dakle, u slučaju “praktične” leksikografije, kako smo je mi ovdje odredili, nije osnovno da li je objavljena samostalno ili aneksno, nego to što se radi o djelomičnom (parcijalnom) izboru iz leksika nekog jezika, izboru motiviranom posebnom namjenom. Obrnuto, u slučaju leksikografije tipa Mikaljina i Belostenčeva rječnika ne radi se ni o kakvu namjenskom izboru, nego je to tendencionalan ili djelomično “totalan” izbor, determiniran u slučaju latinskog ulaznog leksika i totalnošću izbora samoga osnovnog predloška.

5. Sada nastaje pitanje terminologije za ovu pojavu koju smo opisali u povijesti hrvatske leksikografije. Termin “aneksna leksikografija” ne može stajati jer je ona prva i samostalno izdavana, objavljivana. Termin “praktična leksikografija” ne može također stajati jer je i “totalna” u nekom smislu praktična. Termin “sistematska leksikografija” odnosno “nesistematska leksikografija” također ne može stajati jer su obje u nekom smislu sistematske. Termin “namjenska leksikografija” mogli bismo upotrijebiti ako “totalni” izbor ne bismo nazvali “nenamjenski”, tj. zanemarili bismo opoziciju u terminologiji, ali taj termin ne bismo nikako mogli uzeti i zbog toga što su sve “totalne” stručne terminologije i “namjenske”, jer rade samo o nekoj struci. Tako nam preostaje kao jedino moguća terminologija o totalnoj i parcijalnoj leksikografiji: totalna je ako je izbor apsolutan, bez neke uže namjene, parcijalna ako je izbor determiniran nekom užom namjenom. Parcijalna pak leksikografija može biti objavljivana i samostalno, kao tiskovina, i aneksno, uz neki osnovni tekst. Tako bi se o “totalnoj leksikografiji” radilo u slučaju jednojezičnih, višejezičnih općih i stručnih rječnika, kod leksikona, enciklopedija, kod povijesnih i suvremenih rječnika, i sl. Kod “parcijalne” bi se leksikografije radilo s druge strane o svim konverzacijskim priručnicima i svakoj aneksnoj leksikografiji, aneksnoj zbog toga što je dodavana nekom tekstu s

nekom namjenom, iz praktičnih razloga, tj. nije joj pristup “totalan”.

6. U povijesti francuske leksikografije u nas ja sam pokušao sastaviti i bibliografiju svih djela gdje se na leksikografski način susreću naš jezik i francuski jezik, tj. to je bila parcijalna i totalna leksikografija francusko-hrvatska. No načiniti sličnu bibliografiju za naš jezik općenito velik je zadatak naše lingvistike. Naša je leksikografija osim toga naročito bogata upravo djelima iz područja parcijalne leksikografije, pa će popis takve parcijalne leksikografije biti vrijedan prilog za povijest našeg leksika. Tada se neće dogoditi da se “ilirski” termin *lučba* = *ludžba*, u značenju ‘kemija’, pripiše kao prvom registratoru Šuleku (1860), već će se konstatirati da je taj termin zabilježen u leksikografiji već 1842, a prvi put je u nekom našem tekstu zabilježen već 1840 kao *čehizam*, iz češ. *lučba* (u češkom je kalk prema njem. *Scheidekunst* [u njem. zabilježeno 1645, cf. Weigand–Hirt, Berlin 1968]), cf. V. Putanec, P. Skok kao metodičar i tvorac ERSH, *Filologija*, 11, 1982–1983, str. 450. Slično će biti jasan neobičan termin *vrstopis* ‘pravopis’ iz prve polovice 19. st. ako se nađe već u Reljkovića (1767), gdje pak znači ‘popis, katalog’ (oba su značenja kalk prema mađž. *sorjegyzék* = *igazánirás* = *helyesírás*, s oba značenja, cf. V. Putanec, Podrijetlo nekih novijih jezičnih termina u hrvatskom književnom jeziku, *Jezik* 24, 1976–1977, str. 147–149, *Jezik* 25, 1977–1978, str. 20, te V. Putanec, Etimološki zahvati u djelu M. A. Reljkovića, *Vrijeme i djelo M. A. Reljkovića*, zbornik, Osijek 1991, str. 172).

7. Zaključno možemo konstatirati da u povijesti hrvatske leksikografije postoji i jedan paralelan smjer bilježenja fonosema, riječi, leksika, koji je u samoj povijesti lingvistike kao manje uočljiv dosta zanemarivan, ali mu treba dati pravo mjesto želimo li dobiti i mnoge druge podatke važne za leksikologiju i za leksikografiju, pa prema tome i za lingvistiku i za kulturologiju, povijest kulture i civilizacije našeg entiteta. Dakako, na koncu moramo konstatirati da podjela na totalnu i parcijalnu leksikografiju postoji i u svih drugih naroda, u svim lingvistikama. U parcijalnoj leksikografiji i u njih postoje vrijedni podaci za njihovu jezičnu i kulturnu povijest. Poznata je npr. važnost takvih sitnih podataka iz parcijalne leksikografije za datiranje postanka francuskih riječi, francuskog leksika (usp. npr. A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris 1938). Slična je datacija važna za potvrde u njemačkom jeziku. Sve su pak navedene datacije važne za postanak mnogih naših neologizama. U konačnici, možemo kazati i to da sve lingvistike svijeta ovise jedna o drugoj kada se radi o totalnoj i parcijalnoj leksikografiji. Na koncu, na kraju naše rasprave pokušajmo odgovoriti i na pitanje nije li podjela u povijesti hrvatske leksikografije na totalnu i parcijalnu leksikografiju u čemu promijenila odnos »Valentijan« (1527) prema »Vrančić« (1595). Gotovo ništa. Jedino smo taj odnos odredili po smjeru. Prvi ostaje prvi, iako iz područja parcijalne leksikografije, drugi ostaje drugi, iako prvi iz područja totalne leksikografije u povijesti naše leksikografije i naše kulture.

Deux sens parallèles et fondamentaux dans le développement historique de la lexicographie croate: lexicographie totale et partielle

Résumé

Dans l'introduction, l'auteur explique quelques notions de fond quand on veut parler sur la lexicographie. La discipline nommée lexicographie consiste à faire un enlèvement statistique des unités phonosémiques existant dans une communication. La communication comprend deux éléments séparés, un pré-syntactique (cri-reflet, exclamation, vocatif) et un autre syntactique, logique ou logistique. La lexicographie et l'étymisation sont deux choses: la première est un fait scientifique et l'autre un fait psychique qui consiste à identifier les éléments codés dans la communication. Quand on veut définir la notion «communication» il faut parler seulement du langage et éviter de parler de la forme écrite de la parole (dans la forme écrite il s'agit seulement de la transposition de la première dans la matière).

Les petites formes lexicographiques qu'on trouve dans les grammaires et semblables éditions ont été dites auparavant par l'auteur la lexicographie annexée étant donné qu'elles paraissent pour la plupart en annexe, en addition aux autres oeuvres. Il s'agit pour la plupart de petits lexiques au sens pratique. En 1527 parut dans la lexicographie croate le dictionnaire de Pierre Lupis Valentiano qui comprenait aussi le lexique de fond et quelques modèles de conversation, toujours à destination pratique. Cette destination pratique continue dans la lexicographie croate dans le «Zvanik» italo-croate qui paraît en 1655, 1704, 1737 et, même, en 1804. En même temps, dans la lexicographie croate existe aussi une lexicographie non-pratique, dont le fond lexical comprend la matière langagière d'une manière totale, sans une destination dite «pratique». C'est pourquoi l'auteur partage la lexicographie en deux formes: si le choix est total et sans une destination toute pratique, c'est la lexicographie totale, au contraire si le choix est élaboré avec une destination pratique c'est la lexicographie partielle. L'auteur fait ressortir les avantages qui pourraient provenir pour l'historique de la langue si l'on exécute un dictionnaire basé sur ce matériel en provenance de la lexicographie partielle: ça sera un manuel de fond pour l'étude de nos néologismes comme aussi pour l'histoire de la civilisation et de la culture en général de chez nous. L'auteur fait ressortir en même temps que le partage en deux formes de la lexicographie existe dans toutes les linguistiques du monde: elles sont toutes à être partagées en lexicographie totale et partielle.

Ključne riječi: parcijalna leksikografija, hrvatski jezik

Key words: partial lexicography, Croatian